

9. Крыжановский А. Обстоятельства львовской чеканки монет в XIII-XIV вв. / А. Крыжановский // Банкаўські веснік. 2012. – № № 7 (552). С. 57-63.
10. Пивоваров С. В. Дослідження давньоруського городища в с. Недобоївці у 2003 р. / С. В. Пивоваров // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Зб. наук. пр. 2004. Т. Т.1 (17). С. 70-80.
11. Пивоваров С. В. Економічний розвиток давньоруського населення Буковини / С. В. Пивоваров // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2005. Т. Вип. 5. С. 3-10.
12. Пивоваров С. В. Землеробство середньовічного населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра / С. В. Пивоваров // Питання стародавньої та середньовічної історії. археології й етнології. 2003. Т. Т.2 (16). С. 97-109.
13. Пивоваров С. В. Розвиток ремесел у давньоруського населення Буковини / С. В. Пивоваров // Питання стародавньої та середньовічної історії. археології й етнології. 2004. Т. Т.2 (18). С.48-57.
14. Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина (X - перша половина XIV ст.) / Б. О. Тимошук: Київ, Наукова думка, 1982, 206 с.

УДК:930.22:35.077.1[94.355](477.64)“1734/1775”

І. Сняк

РІЗНОВИДИ ЗАСВІДЧУВАЛЬНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ В ДІЛОВОДСТВІ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО В ПЕРІОД НОВОЇ СІЧІ

В статті охарактеризовано різновиди засвідчуваної документації Коша Війська Запорозького Низового на завершальному етапі існування Війська Запорозького Низового. Аналізуються особливості продукування даних документів, їхня класифікація та інформативний потенціал.

Ключові слова: Військо Запорозьке Низове, діловодство, атестат, паспорт, білет, інструмент, розписка, підписка, довідка, свідоцтво, ухвала, вічна пам'ятка, печатка.

The article describes types of documentation attesting cat Zaporozhian Host in the final stage of the Zaporozhian Cossak's. Specific features of the production of these documents, their classification and informative potential.

Key words: Zaporozhian Host, paperwork, certificate, passport, ticket, tools, receipt, subscription, certificate, certificate, order or vinechna memo, press.

Діловодний аспект діяльності запорозького козацтва в добу Нової Січі, по-суті перебуває на маргінесі історичних зацікавлень в сучасній українській історіографічній традиції. Заявленої проблематики більш детально торкався автор цієї публікації в контексті висвітлення видової структури ділової документації Коша [16] та окремо паспортизації населення Вольностей [17]. З-поміж інших, варто виділити роботу Н.Ченцової присвячену атестатам [40]. Опосередковано, до проблеми висвітлення засвідчуваної документації запорожців зверталися А.Скальковський [19], В.Панашенко [14], М.Слабченко [20], І.Лиман [12], С.Андрєєва [2]. Прикметно, що ці історики в ході дослідження тих чи інших питань торкалися лише тієї частини інформації заявленої теми, яка перебувала на поверхні, а саме паспортизації запорожців, як засобу боротьби з гайдамацтвом. Як виняток можна вважати лише роботу С.Андрєєвої, яка в ході дослідження Слідчих комісій між запорожцями та татарами, побіжно торкнулася укладанню інструментів [2, с. 15]. Натомість цілісної роботи по засвідчувальній документації низовиків до цього часу ще немає. Тому метою даної роботи є охарактеризувати різновиди засвідчуваної документації Коша на останньому рубежі свого існування, особливості їхнього продукування, класифікації та інформативного потенціалу.

Чи не найбільш строкатою в діловодстві Війська Запорозького Низового є засвідчувальна документація. До неї зараховують такі різновиди документів, як атестати, паспорти, подорожні, свідоцтва, білети, інструменти, розписки, підписки, відписки, квитанції, довідки, ухвали, вічні пам'ятки та печатки.

Атестатами на Запорозжі в часи Нової Січі, називалися документи засвідчуально-рекомендаційного характеру, які видавалися козакам по завершенні служби у Війську Запорозькому Низовому. Як слушно зауважила Н. Ченцова, майже всі атестати коротко інформують про походження, початок служби у Війську, кар'єру, рік звільнення з лав запорозьких лицарів та причину завершення служби [40, с. 139].

Даний різновид документації видався не лише запорозьким козакам, а й некозацьким спільнотам (вищим імперським урядовим і військовим чинам, вченим, польським гетьманам і урядовцям). У зв'язку з чим атестати можна поділити на два види згідно того, хто отримував зазначений документ: *козацькі* і *некозацькі*.

Козацькі атестати, як видно з їхньої назви, видавалися запорозьким козакам по завершенні їхньої служби у лавах Війська Запорозького Низового. У свою чергу козацький підвид можемо поділити ще на дві складові: *власне атестати* та *прохальні атестати*. Перші побутували у діловодстві Коша наприкінці 40-х – середині 50-х рр. XVIII ст. Особливістю цих документів є те, що вони за своїм інформативним наповненням та формуляром по-суті являються своєрідною довідкою про службу того чи іншого козака на Запорозжі (рік вступу, особливості служби – участь у військових діях, розвідці, комісіях тощо, у окремих випадках походження, родинне коло). Такими, зокрема, є атестати козака Нижчебілківського куреня Кузьми Мишури [5, с. 453], товариша Поповичівського куреня Дениса Гуржія [5, с. 439] та ін. Ці документи були першими атестатами у діловодстві Запорозької Січі.

З середини – другої половини 50-х рр. основна частина формуляру атестатів видозмінюється. На зміну власне атестатам приходять прохальні атестати. Описова клаузула цих документів (partatio) доповнюється розпорядчою (despositio). У цій документації загалом відображена та ж сама інформація, що і у власне атестатах. Однак у розпорядчій частині висловлено прохання до генеральної військової, слобідської або полкової старшини працевлаштувати того чи іншого козака на Гетьманщині. Тобто, коли власне атестати по своїй суті представляють собою довідку про службу на Запорозжі, прохальні швидше нагадують рекомендацію. Це свідчить про те, що запорозька старшина турбувалася про подальшу долю своїх колишніх службовців і прагнула їх забезпечити роботою. Такими документами є зокрема атестати козаків Тимофія Вишневецького від 25 вересня 1757 р. [5, с. 458], Леонтія Синьогуба за 30 жовтня цього ж року [5, с. 460], Дем'яна Перехриста від 27 травня 1758 р. [5, с. 461].

Некозацькі атестати, як вже зазначалося, видавалися Кошем тим особам, які не перебували у складі товариства Війська Запорозького Низового. Як і козацькі, некозацькі атестати також поділяються на два підвиди: *атестати за заслуги перед Військом* та *атестати про зарахування до Війська*. За заслуги перед Військом атестати отримували та частина осіб, які не були запорожцями, але котрі якимось чином допомагали Кошеві. Такі документи отримали перекладачі Колегії закордонних справ як Ілля Муратов, Василь Рубан, які з 1754 р. перебували в Микитиному, за письмовий переклад татарської документації адресованої з Криму в Кіш [5, с. 504 – 505]. Крім них таким же атестатом був наділений лікар Тамбовського полку Христофор Фігнер [5, с. 506 – 508].

Атестатами про зарахування до Війська номінувалася та частина некозацьких представників, яка номінально бажала буди зарахована до числа запорозького товариства. На відміну від атестатів про заслуги, які надавалися нижчим службовим чинам, цю складову документації, як вірно підмітила Н. Ченцова, отримували військові, придворні й цивільні чиновники Російської імперії [40, с. 142]. Цьому сприяв ореол романтики життя запорозького козацтва серед тогочасної владної еліти, яка бажала хоч номінально перебувати у лавах сміливих лицарів. З російської цивільної і військової адміністрації такі атестати зокрема отримали київський

генерал-губернатор Іван Глебов [33, арк. 21], командир Другої російської армії часів російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. Петро Панін [33, арк. 32], майбутній новоросійській генерал-губернатор Григорій Потьомкін [11, арк. 1].

Цікаво, що не лише російські військові і політичні діячі отримували такі документи. Як видно з актуалізованої джерельної бази козацького походження, атестатами про зарахування до Війська наділялася найвища урядова і військова еліта Речі Посполитої. Як приклад можна навести такі документи, які надавалися польському великому коронному гетьману Францішеку Ксаверію Браницькому від 15 липня 1774 р. [18, с. 22, 25], або довіреній особі польського короля Якубу Вольському від 7 жовтня 1773 р. [37, арк. 137].

Прикметно, що знати, яка бажала номінально перебувати у складі Війська Запорозького Низового, вписувалася до складу Кушівського куреня. Вибір саме цього куреня був не випадковим. Як стверджував В.Грибовський, саме з нього походила еліта Війська Запорозького Низового на завершальному етапі його існування – найбільш наближена до кошового отамана військова старшина [10, с. 22]. Тому не дивно, що саме до складу цього куреня потрапляли високі військові та цивільні чиновники та вельможі. Атестати про зарахування до Війська набули поширення у діловодстві Коша на завершальному етапі його існування з середини 60-х рр. і існували до ліквідації Запорозької Січі у 1775 р.

Паспорти були ще одним із різновидів засвідчувальної документації, яка побутувала у козацькій діловодній традиції в часи Нової Січі. Як і атестати, ці документи також можна поділити на два підвиди: *зовнішні* і *внутрішні*. Зовнішні паспорти видавалися запорожцям, які відправлялися по своїм справам за межі Вольностей. У них відзначалася дані про особу, якій видавався паспорт: місце проживання, ім'я та прізвище, вид транспорту, місце призначення, термін відбуття та прохання не чинити перешкод. За таким зразком, наприклад, складені паспорти запорозькому козаку Івану, від 16 січня 1761 р., який вирушав до Гетьманщини [5, с. 486], а також запорожцям Павлу Меркотаню та Федору Головку від 8 травня 1748 р. [21, арк. 2].

Видача паспортів перебувала виключно у віданні Військової канцелярії Коша. Поява паспортів в документообігу Коша пов'язана зі впровадженням у Вольностях російської схеми діловодства. До цього, як видно з джерел, використовувалися проїжджі листи, в яких вказувалося місце подорожі особи, котрій видавався такий лист, та прохання чинити вільний пропуск на форпостах та переправах [1, с. 9]. З початку 40-х рр. XVIII ст. зустрічаються перші відомості про використання паспортів в діловодстві Січі. Зокрема у листі до перемогчанського коменданта Данила Опочиніна кошовий отаман Іван Хомич в травні 1740 р. просив „котория Войска нашего Запорожского Низового козаки с нашими кошоужскими пашпортами з рибою й для протчих прикупов в Малороссию идут, то оним благоизволите ваше превосходительство виру дати й за прибитием, без умедления за надлежащими интересами в Малороссию пропуск покажите” [13, с. 7]. Отже, цей лист подає видачу паспортів, як звичний факт. Інша справа, що, як видно з даного прохання кошового отамана, вони дуже часто не визнавалися російським командуванням. Проблему легітимності паспортів, котрі видавав Кіш, було вирішено в 1742 р. указом Сенату від 2 липня. У ньому, крім інших пунктів, надавався дозвіл запорожцям приїздити в Гетьманщину за паспортами Коша [23, арк. 1 – 2].

Однак не лише у стосунках з Гетьманщиною Кіш використовував зовнішні паспорти. Розвиток запорозької торгівлі сприяв паспортизації січових купців, котрі торгували на Правобережній Україні та Криму. Нерідко сам київський генерал-губернатор Михайло Леонтьєв, у підпорядкуванні котрого в 30 - 40-х рр. XVIII ст. перебувало Запорожжя, наказував козакам які вирушали до Криму мати паспорти від Коша. У ордері кошовому отаману Павлові Козельському від 13 грудня 1747 р. суворо наказувалося не допускати безпаспортних запорожців на територію ханства [3, с. 405]. Про плани Михайла Леонтьєва паспортизувати козаків, які їздили до Криму, видно також з його донесення в Колегію закордонних справ за 1749 р., відзначається, що „в кримские й ногайские, да й вь протчие турецкой областе миста” нікого б без належних паспортів не відпускали, про що кошовому отаману з старшиною „частими й сь найкрипчайшим подтверждением ордерами от меня подтверждается, да й впрעדь предлагаемо будет” [3, с. 474]. Такий підхід відбивав прагнення київського генерал-губернатора тримати під контролем Запорожжя і водночас зарадити частим козацько-татарським конфліктам, про які свідчать численні комісії, скликані для вирішення останніх. Певний вплив мало поширення гайдамацького руху.

З середини 50-х рр. XVIII ст. російський уряд обмежив видачу Кошем паспортів для подорожі в Крим. Замість них з 1754 р. російські перекладачі на Микитинській заставі видавали спеціальні білети на проїзд в південному напрямку [3, с. 616]. У відповідь на цю постанову кошовий отаман рапортом від 15 травня 1755 р. в київську губернську канцелярію відповідав, що він видає паспорти для посвідчення особи, задля отримання зазначених вище білетів [25, арк. 3 зв.]. Тобто, паспорти в даному випадку використовувалися для засвідчення особи, на основі яких очевидно видавалися на Микитинській заставі білети.

Однак попри заборону запорозьке козацтво й надалі продовжувало подорожувати до кримських володінь з одними лише паспортами, виданими в Січі. Перекладач Семенов в одному зі своїх рапортів за 1755 р. згадує про писаря та товмача з Запорожжя, котрі відправились в Очаків „с одним кошовским паспортом”, і були знайдені мертвими, при цьому відзначаючи, що „зь даними билетами убитих до смерти еще никого не явилось” [3, с. 621]. Кошовий отаман переконував київського віце-губернатора Івана Костюрина про взяття білетів на Микитинській заставі, однак рапортуючи про малу кількість їх видання, Федір Семенов відзначав „что они (запорозькі козаки – І.С.) сие дилають вь противность указа й посылають со своими кошевскими пашпортами” [3, с. 621, 627 – 628].

Заборона імперської влади на видачу зовнішніх паспортів не поширювалася на сусідні Правобережну Україну та Гетьманщину. Більше того, торгівельні зносини з Січчю заохочувалися вищими польськими урядниками. З листа київського воєводи Франца Салезія Потоцького до кошового отамана від 1762 р. висловлювалось прохання оголосити всьому Кошу, „чтоби запорожци, которые вь Польшу издти сь лошадами, сктомь, воскомь, саламь, михами й другими товарами, отправлялись за вашими паспортами вь Умань на ярмарки”, звідки у випадку не розпродавля товарів „могут с паспортами управителя моей уманской вотчинни пускаться й дальше” [19, с. 43 – 44].

Подібна ситуація побутувала у стосунках з Гетьманщиною. В одному з донесень кошового отамана в Генеральну військову канцелярію в середині 50-х рр. йде мова про купців, котрі „по даному от нас з Коша пашпорту в разних малоросийскихъ городахъ в томь числи й Ромни за покупкою лавочного товару” [22, арк. 1].

Ще однією причиною обмеження у видачі зовнішніх паспортів був той факт, що Кіш видавав їх не тільки запорожцям, а й особам з Гетьманщини та Правобережної України. Київська губернська канцелярія в 1755 р. доповідала в Сенат, що багато купців з гетьманських полків та Правобережжя беруть паспорти і під виглядом запорозьких козаків сплачують мито на форпостах і перевозах [3, с. 595]. Прохалось вжити конкретних заходів. Накази про заборону видавати паспорти купцям з Гетьманщини та іноземним громадянам, очевидно, відсилались на Січ. В одному зі своїх рапортів від 1 травня 1755 р. кошовий отаман Григорій Федоров (Лантух) відзначав, що „малоросийскими й протчими людьми подь видомь запорожскихъ козаковъ вь дачи имь оть Коша Войска Запорожскаго Низового пашпортотъ от мене изь старшиною крипко приказано подь присягою” [3, с. 594]. Однак, якимось чином, некозацькі спільноти під виглядом запорожців все ж таки нелегально отримували на Січі зовнішні паспорти.

Як видно з актуалізованої джерельної бази, оформлення паспортів Військовою канцелярією проводилась за поруками іншої особи (як правило курінного отамана). Це видно з листа кошового отамана Якіма Гнатовича (Малого) до київського генерал-губернатора Михайла Леонтьєва від 2 червня 1743 р., де висловлювалося прохання не затримувати запорожців на заставах та перевозах „ибо йми за роспитомь даемо пашпорти, по якимь й пропущать просимь” [3, с. 309], а ще краще з рапорту Григорія Федорова (Лантуха) від 1 травня 1755 р., де київську губернську канцелярію було повідомлено про заборону курінним отаманам поручатися за мешканців Гетьманщини та інших жителів, які бажали отримати запорозького паспорта [3, с. 594].

Про внутрішньо-кошові паспорти відомості дуже обмежені. Як з'ясувала В.Панашенко, заборонялося відпускати будь-кого з куреня без дозволу кошового отамана та паспорта. За проживання на Запорозжжі без цього документа застосовувалося покарання згідно козацьких прав та звичаїв [14, с. 158]. Відомо, що термін дії таких паспортів складав близько року. В інструкції Коша полковнику Дмитру Стягайлу, писареві Якову Дону та осавулу Харку Ведерку, які здійснювали об'їзд по паланці в 1758 р., крім складання перепису населення та опису господарства, повинні були також слідкувати, щоб кожен мав від Коша „годовіє пашпорти” [29, арк. 2]. Очевидно, кожного року треба було змінювати паспорт. Мабуть, внутрішньо-кошові паспорти видавалися лише для посвідчення особи, на відміну від зовнішніх паспортів, де вказувалась мета поїздки, транспорт, термін перебування, і використовувались як протидія гайдамацькому рухові. Однак це є лише припущення, оскільки зразків формулярів таких паспортів не виявлено.

Кіш, видаючи паспорти для внутрішнього обігу, слідкував, щоб на Запорозжжі не було осіб, котрі проживають без цього документу. Такі функції покладалися на паланкових полковників. З тієї ж інструкції від 1758 р. в одному з пунктів інгульському полковникові наказувалося: „Безпашпортних й праздно живущих по Ингульцу й по протчимь местам, везде пересматривать й ловить, а по поимки какъ воров допрашивать, й по допросе буде сомнителен явится, прислать в Кошъ” [29, арк. 3]. Як дослідив М.Слабченко, перевіряти паспорти і ловити безпаспортних по адміністративно-територіальних округах Коша, входило в компетенцію одруженої частини козацтва, а також десяткових отаманів [20, с. 418, 434]. Крім пошуку „своїх” безпаспортних козаків, полковникам по паланках наказувалося ловити усіх приходяків з-поза Вольностей. Як звернув увагу І.Лиман, кошовий отаман наказував бугогардівському полковнику розшукувати безпаспортних монахів, що збирали милостиню на Запорозжжі, і відправляти назад в монастирі [12, с. 55].

Подібним до паспортів є *подорожні*, які теж засвідчували дозвіл на проїзд. Виявлено поки-що один документ цього різновиду: подорожню полковому старшині Макару Ногаю на проїзд до Санкт-Петербургу від 24 жовтня 1765 р.: „чего и сия подорожня с Коша Войска Запорозжского Низового при войсковой печати ему Нагаю дана” [34, арк. 169]. Відомо, що подорожні використовувалися у доросійському запорозькому діловодстві, які фактично виконували роль паспортів. Тому таку поодинокую подорожню можна вважати відголоском колишньої діловодної традиції низового козацтва, інформативну функцію якої перебрали на себе паспорти.

Білет на Запорозькій Січі побутували у двох підвидах: *білет як засвідчення особи* та *білет як дозвіл*. Білет як засвідчення особи за своїм інформативним призначенням нагадував зовнішній паспорт. Він надавався тим козакам, які у своїх справах відправлялися за межі Вольностей, де також вказувалися дані про особу і мету поїздки. Як приклад такого білета можна навести документ виданий служителю Військової канцелярії Коша Захарію Пирогову на проїзд в гору по р. Дніпро по справам, яким запорозьким постовим командам наказувалося не чинити перешкод даній особі, а надати двоє коней з провідником: „Для чего и сей билет съ Войсковой канцелярии данъ в благополучномъ мисти при Бугу” [39, арк. 169]. У травні 1756 р. гетьман Кирило Розумовський зобов'язував Кіш забезпечити такими документами кожного з робітника, який наймитував у запорозьких зимівниках для запобігання поширення гайдамацтва [9, с. 237 – 238].

Білет як дозвіл закріплювали право на використання природних ресурсів Вольностей тим особам, які не належали до когорти запорозького козацтва. На жаль поки-що не вдалося виявити такі білети, тому його формуляр не відомий. Однак, про існування такої документації свідчать в інші джерела. В одному зі своїх листів за березень 1759 р. комендант фортеці Святої Єлизавети Федір Юст прохав кошову адміністрацію дозволити його людям наловити риби на території Запорозжжя: „то дабы неотгоду прелятствия чинено не было, вась моего благодетеля (кошового отамана – І.С.) прошу о беспрепетсвенном ловле рыбы в ваших местах приказать учинить билетъ” [28, арк. 78]. Про видачу Кошем таких білетів свідчить лист кошового отамана до секунд-майора Карла фон Бранта від 20 липня 1767 р. про дозвіл на вирубку лісу в Самарській Товші: „Ваше ж высокоблагородие при отправки туда подвод благоволите приказать явится подводчиком въ оног самарского полковника для взятия на то билета, ибо без оног ихъ к набратию техъ дровъ и валежнику допущено небудет” [24, арк. 265 зв.].

Особливістю такого різновиду засвідчуваної документації як *інструмент* (договір) є те, що він оформлявся виключно по завершенні Слідчих комісій між Запорозжжям та Кримом, і фіксував примирення даних суб'єктів. Запорозька Січ після повернення під імперську зверхність у 1734 р. хоч і мала доволі широку автономію в порівнянні з Гетьманщиною чи Слобожанщиною, однак не мала права самостійно укладати міжнародні договори. Тому у них, суб'єктом мирової угоди виступає радше Російська імперія (через підпорядкованість Січі Колегії закордонних справ та Сенату, а на місцевому рівні київському генерал-губернатору і гетьману). І хоча на момент діяльності першої Слідчої комісії між Запорозжжям і Кримом у 1749 р. запорозжці брали участь у продуктуванні першого інструменту, що видно з його апробації на Військовій раді [2, с. 15; 6, с. 370 – 272], однак з початком 50-х рр. XVIII ст. формуляр документу наперед заготовлювався імперською адміністрацією [7, с. 408], а запорозжці лише підписували дану угоду. У зв'язку з цим слід вважати, що інструменти не були козацькими за походженням, а швидше російськими.

Загалом до наших днів дійшло шість інструментів: три *російського* походження і стільки ж *татарського*, оскільки сама процедура підписання перемир'я вимагала обмін цими документами [30, арк. 3 зв., 6]. З документації російського походження, інструменти за 1749 [6, с. 371 – 372], 1754 [30, арк. 48 – 48 зв.] і 1763 [32, арк. 176 – 176 зв.] рр. Татарські ж угоди представлені 1749 [6, с. 370 – 371], 1763 [32, арк. 177 – 177 зв.] і 1766 [4, с. 52] рр.

Розписки засвідчували сплату боргу та повернення викрадених речей. Тому даний різновид документації можна поділити на *боргові* (*векселі*) та *майнові розписки*. *Векселі*, або *боргові розписки* склалися особою, що брала в борг в кредитора із зобов'язанням його повернути. В Архіві Коша Нової Запорозької Січі зустрічаються позови боргового характеру з пред'явленням відповідних векселів [36, арк. 5 – 5 зв.]. У них вказується число, місяць та рік позики, сума, зазначена місця виплати боргу, підпис свідків та зобов'язання у разі невиконання боргу [36, арк. 5 – 5 зв.]. Відповідно Військова канцелярія Коша, залежно від обставин, могла вирішити справу на користь позивача, або опротестувати даний вексель (наприклад у разі неможливості знайти особу, що взяла в борг) [36, арк. 5 – 5 зв.].

Майнові розписки склалися після повернення тих чи інших речей. Як приклад останніх наведемо розписки від 1 листопада 1751 р. жителя Миргородського полку Стефана Іваненка “тринадцати куриннимь атаманамь росписку втомь, что от нихъ атаманов за пограбленную гайдамаками прошлого 1750 года на Кодими худобы, денегъ 32 рубли и опознатих три воли принял. И впред их атаманов, нивчемъ не должень турбовать” [6, с. 599], тазарівського намісника Семена Яковлева про повернення йому викрадених речей [31, арк. 82], старосамарських жителів про щорічну сплату 100 рублів за користування запорозькими угіддями [7, с. 376 – 377].

Подібну функцію в діловодстві Коша відігравали *підписки*. Даний різновид документації можна поділити на підписки *боргові*, *інформаційні* та *про невізд*. *Боргові підписки* фіксували повернення боргу. Прикладом таких документів може слугувати підписка від 11 жовтня 1758 р. жителя карасієвського Пилипа про повернення йому пограбованих речей запорозькими козаками [27, арк. 21]. Боргові підписки дуже нагадують інший різновид засвідчуваної документації – розписки.

До *інформаційних підписок* слід віднести такі документи, в яких подавалися різноманітні свідчення. Такими зокрема є підписки старшини про недостойну поведінку полкового сотника Миргородського полку Василя Зарудного, образу честі кошового отамана Павла Іванова, військового писаря Дмитра Романовського та колишнього кошового Якіма Ігнатовича Малого, від 30 червня 1752 р. [6, с. 608], та запорозького купця Григорія Приблуди, даній у Військовій канцелярії, що він бачив двох запорозьких козаків у полоні в турецького урядовця в місті Амастрі, що в Анталії, за 16 червня 1752 р. [6, с. 564].

Підписки про невізд зобов'язували козака не покидати Запорозьку Січ на час слідства проти нього, або затримання його у якості свідка. Як приклад наведемо підписку козака Переяславського куреня Петра Шабельника, про невізд з Січі на час роботи Слідчої комісії, датованої 28 листопада 1752 р. [6, с. 500].

Ще одним документом, подібним до розписок та підписок є *відписки*. Поодинокую такою відпискою є документ наданий підпоручику Літуновському про отримання платні від 5 грудня 1771 р.: „1771 году декабря 5 дня ис Коша Войска Запорожского Низового дана сия отписка” [38, арк. 38].

Дуже нагадує розписки, підписки та відписки такий різновид як *квитанції*. Таким документом зокрема є „Квитанция. 1771 года октября 6 дня ис Коша Войска Запорожского Низового, данна с подписом и войсковою печатью полтавскому мещанину Павлу Руденку” про отримання від останнього продовольства [38, арк. 18].

Довідки – ще один різновид засвідчувальної документації, що функціонували в документальному обігу Коша. Вони засвідчували походження того чи іншого запорожця. Про існування довідок свідчить документ складений у березні 1766 р. про перебування козаків Андрія Кобижчі і Федора Плохути у Нижчестеблеївському та Вищестеблеївському куренях [5, с. 264], або довідка про втікачів з Росії, котрі переховувалися в зимівниках Крилівського та Щербенівського куренів, від 9 січня 1755 р. [7, с. 473]. Довідки видавалися виключно у Військовій канцелярії Коша [26, арк. 28 зв.; 28, арк. 37].

З поміж такого різновиду документації як *свідощтва* слід виділити *подорожні та свідощтва, що засвідчували службу*. Перші дуже нагадували паспорти і видавалися козакам, які по справам відлучалися від Запорозької Січі. Доказом існування *подорожніх свідощтв* виступає свідощтво видане запорожцю Степану Самойловичу, що в липні 1766 р. перебував у військовому секвестрі, і по „прощению находящогося Святотроицкого ево Киримского монастыря монаха на его вещание в оной монастырь одно отпушень, в чему ему Самойловичу в Войсковой Войска Запорожского Низового канцелярии свидительство дано” [28, арк. 49].

До *свідощтв, що засвідчували службу*, належать свідощтва, які документально підтверджували проходження тим чи іншим козаком служби у Війську Запорозькому, де характеризувалася діяльність козака під час перебування на Запорозжжі. Прикладами таких документів можуть бути свідощтва, видані козакові Рогівського куреня Івану Тупиці від 19 червня 1762 р. [5, с. 524] або товмачу турецької мови Василю Петровичу за 4 вересня 1761 р. [5, с. 508]. Фактично свідощтва були паралеллю атестатів.

Надзвичайною рідкістю в січовому діловодстві є *ухвали*. Наразі знайдено поки що лише один такий документ – ухвала Військової Ради від 3 січня 1775 р. про виділення на утримання начальника січових церков Володимира Сокальського певної суми грошей з військового скарбу [5, с. 198]. Можна припустити, що ухвали не були особливо поширеним різновидом засвідчувальної документації. Гіпотетично, почали вводитися у кошовий документообіг на завершальному етапі існування козацтва, оскільки за раніший період існування Запорозької Січі таких документів не знаходимо.

Вічні пам'ятки надавалися особам, котрі вступали у шлюб. Цей документ видавався лише паланковими канцеляріями та старокодацьким христовим намісником, оскільки ніде не зустрічаємо відомостей про продукування аналогічних документів Військовою канцелярією Коша [8, с. 399]. Вічна пам'ятка була своєрідною довідкою про те, що особи, які одружуються, не є родичами.

Перші відомості про них подає донесення старокодацького намісника Стефана Андрієва Кошеві, від 28 листопада 1761 р. В ньому йшла мова про видачу вічних пам'яток самарським і кодацьким полковниками особам, які брали шлюб [8, с. 399]. В своєму донесенні Стефан Андрієв зазначав, що видачею цих документів займалися не лише новопризначені паланкові полковники, а й їх попередники [8, с. 399]. Це свідчить, що продукування даної документації проводилося і раніше 60-х рр. XVIII ст.

Така позиція паланкових полковників у видачі цього різновиду документації не подобалася старокодацькому духовному наміснику, який вважав виключною прерогативою свого відомства у видачі вічних пам'яток. Тому загаданий Стефан Андрієв прохав кошового отамана Григорія Лантуха (Федорова) з старшиною “какь нинішнімь, так і впрעדь будущим господам полковникам новокодацкому і самарскому приказами подтвердит, дабы они впрעדь в памятьх венечных о сродстви желающих венчатись не писали, ибо разборь сего родства касается к духовным персонамь, а не къ свицкой власти” [8, с. 399].

Кіш прислухався до побажань цієї духовної структури і у відповідь на дане донесення наказом самарському і кодацькому полковникам, від 2 грудня 1761 р., встановлював порядок видачі вічних пам'яток [8, с. 400]. З даного наказу видно, що цей документ повинен був видаватися виключно Старокодацьким духовним намісництвом. Натомість паланкові канцелярії лише писали подання на ім'я духовного намісника про бажання окремих осіб вступити в шлюб на отримання вічної пам'ятки [8, с. 400].

Останнім різновидом засвідчувальної документації є *печатки*. Їхньою особливістю є те, що ці документи зустрічаються як засвідчувального, так і директивно-розпорядчого характеру. Тобто, печатки у запорозькому діловодстві не перебували в межах одного виду документації. Тому їх поділяють на два підвиди: *засвідчувальні і розпорядчі*. Перші засвідчували дозвіл військової старшини на ті чи інші дії окремих осіб. Як приклад таких документів можна навести дозволи Коша заготовити певну частину лісу старокодацькому мешканцю волоху Макару [15, с. 162], або перезимувати Федору Глобі з худобою в Орільській або Самарській паланці [15, с. 166 – 167].

Розпорядчі печатки за своїм інформативним потенціалом є подібними до таких різновидів директивно-розпорядчих документів, як ордери та накази. Цей документ спонукав через наказовий спосіб виконати ту чи іншу дію на вимогу кошової адміністрації. Прикладами розпорядчих печаток можуть слугувати документ, адресований полковому старшині Олексію Шульзі, повернути романковському жителю Саві Білошапченку загубленого вола [15, с. 164], або печатка видана новокодацькому жителю Семену Киргизу відібрати коня у козака Дядьківського куреня Тарана, котрому по крадіжці продав наймит згаданого Киргиза Пилип Бараник [15, с. 180]. Наявність значної кількості печаток саме у 70-х рр. XVIII ст. дозволяє припустити, що впровадження цих документів у січове діловодство відбулося якраз на завершальному рубежі існування Війська Запорозького Низового.

Варто зазначити, що ухвали, печатки та вічні пам'ятки були за своїм походженням продуктом суто козацького діловодства, а не запозичені у російській чи польсько-литовській діловодній традиції.

Підсумовуючи дане дослідження можемо зауважити, що засвідчувальна документація була найбільш представницькою з-поміж інших видів ділових документів Війська Запорозького Низового в добу Нової Січі. За своїм спрямуванням і функціональністю вона була покликана виконувати широкий спектр функцій, тому в багатьох випадках різновиди класифікуються ще на окремі підвиди. Характерно, що документи засвідчувального характеру в переважній більшості були переіняті з тогочасного російського діловодства. Але окремі документи були продуктом доросійської діловодної традиції, а також вироблені у середовищі запорозького козацтва. Це свідчить про поліфункціональність козацького діловодства на завершальному етапі його існування.

Джерела та література

1. Абросимова С.В. Мицик Ю.А. Документи з історії українського козацтва в збірці Дніпропетровського історичного музею // Південна Україна XVIII-XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя: РА „Тандем У”, 1998. – В.3. – С. 7 – 29.
2. Андрєєва С.С. Проблема запорозько-татарських прикордонних конфліктів у зовнішній політиці Російської Імперії (1739-1768 рр.) // Запорізький державний університет. Бердянський інститут підприємництва. Наукові праці історичного факультету. – В. III. – Бердянськ – Запоріжжя, 1998. – С. 10 – 18.
3. Андриевский А.А. Дела, касающиеся запорожцев, с 1715-1774 гг. // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1886. – Т.14. – С. 260 – 720.
4. Андриевский А.А. Материалы по истории Запорожья и пограничных сношений (1743-1767). – Одесса, 1893. – 222 с.
5. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – К., 1998. – Т. 1. – 696 с.
6. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – К., 2000. – Т. 2. – 752 с.

7. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – К., 2003. – Т. 3. – 952 с.
8. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – К., 2006. – Т. 4. – 884 с.
9. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – К., 2008. – Т. 5. Реєстр Війська Запорозького Низового. – 523 с.
10. Грибовський В. Петро Калнишевський: нарис біографії // Петро Калнишевський та його доба. Збірник документів та матеріалів. / Упорядники В. Грибовський, В. Мільчев, І. Синяк. – К., 2009. – С. 4 – 35.
11. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 112., № 76.
12. Лиман І. І. Стосунки Коша Війська Запорозького і київських митрополитів з церковних питань в період Нової Січі // Запорізький державний університет. Наукові праці історичного факультету. - Дніпропетровськ, 1997. - Вип. II. - С. 50 – 61.
13. Мищик Ю.А. З джерел до історії Нової Січі // Південна Україна XVIII-XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя: РА „Тандем У”, 1996. – В.2. – С. 5 – 12.
14. Панашенко В. Нова Січ (1734 – 1775 рр.) // Козацькі Січі (Нариси з історії українського козацтва XVI – XIX ст.). – К.: Запоріжжя, 1998. – С. 149 – 189.
15. Петро Калнишевський та його доба. Збірник документів та матеріалів / Упор. В. Грибовський, В. Мільчев, І. Синяк. – К., 2009. – 456 с.
16. Синяк І. Видова структура документації Війська Запорозького доби Нової Січі // Український археографічний щорічник. Нова серія. – В. 13/14. – К.: Український письменник, 2009. – С. 73 – 89.
17. Синяк І. Паспорти, як різновид засвідчуваної документації Війська Запорозького Низового доби Нової Січі // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки. – В. 6. Збірник праць присвячений професору Миколі Павловичу Ковальському. – Острог, 2004. – С. 58 – 76.
18. Синяк І. Прикордонні “люб’язності”. Етюди з історії запорозько-польських стосунків доби Нової Січі (1734 – 1775) (декілька документів з Головного архіву давніх актів у Варшаві) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: Видавець О. Зень, 2014. – В. 25. – С. 20 – 25.
19. Скальковский А. А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии 1733 – 1768. – Одесса, 1845. – 430 с.
20. Слабченко М. Паланкова організація запорозьких вольностей // Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999. – С. 411 – 491.
21. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 51., оп. 3., спр. 8894.
22. ЦДІАК України, ф. 51., оп. 3., спр. 11972.
23. ЦДІАК України, ф. 51., оп. 3., спр. 20332.
24. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 29.
25. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 30.
26. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 37.
27. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 45.
28. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 49.
29. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 58.
30. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1., спр. 90.
31. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 104.
32. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1., спр. 139.
33. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 146.
34. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 175.
35. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 192.
36. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 213.
37. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 232.
38. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 300.
39. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 324.
40. Ченцова Н.В. Атестати запорозьких козаків в архіві Коша нової Запорозької Січі як джерело до вивчення козацьких біографій // Історія і особистість історика: збірник наукових праць присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько – Дніпропетровськ: НГУ, 2004. – С. 139 – 154.

УДК: 2, 27-28; 3, 32:322

Р. Шеретюк

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ЕТНОКОНФЕСІЙНОЇ ПОЛІТИКИ САМОДЕРЖАВНО-СИНОДАЛЬНИХ СТРУКТУР В ПЕРШІ РОКИ ПІСЛЯ «ВОЗЗ’ЄДНАННЯ» ГРЕКО-УНІАТИВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІ З РОСІЙСЬКОЮ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ 1839 Р.

У статті розкривається характер етноконфесійної політики Російської імперії в перші роки після «возз’єднання» греко-уніатів Правобережної України і Білорусі з Російською Православною церквою 1839 р.

Ключові слова: Російська імперія, Правобережна Україна, Греко-Уніатська Церква, Російська Православна Церква, «древньоправославні», «возз’єднані».

The article reveals the nature of ethnic and religious policy of the Russian Empire in the early years after the «reunification» of Greek-Uniate Right-Bank Ukraine and Belarus with the Russian Orthodox Church in 1839.

Key words: Russian Empire, Right Bank Ukraine, Greek-Uniate Church, the Russian Orthodox Church, «drevnopravoslavni», «reunited».

Актуальність дослідження. У науковій літературі, присвяченій історії Греко-Уніатської Церкви на Правобережній Україні, увага вітчизняних дослідників головним чином зосереджена на механізмах, засобах та методах етноконфесійної політики російського самодержавства, спрямованих на її ослаблення і ліквідацію 1839 р. Водночас характер, зокрема тактичні прийоми його етноконфесійної політики після скасування Греко-Уніатської Церкви не стали предметом спеціальних наукових студій.

Постановка проблеми. Розгляд окремих аспектів зазначеної проблеми знаходимо у працях дореволюційних істориків [4; 6; 10; 16], а також сучасних українських дослідників [1; 5]. Але оскільки вони розглядали її у загальних рисах, вона потребує нового, більш докладного висвітлення.

Мета і завдання дослідження полягають у розкритті тактичних прийомів етноконфесійної політики самодержавно-синодальних структур Російської імперії в перші роки після «возз’єднання» греко-уніатів Правобережної України і Білорусі з Російською Православною Церквою 1839 р.